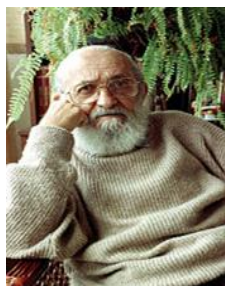


## پائولو فریره<sup>۱</sup>

### رمضان بر خور داری<sup>۲</sup>

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۲/۰۵

تاریخ پذیرش و انتشار: ۱۳۹۴/۰۳/۱۱



با آگاهی است که می‌توانم به گونه‌ای تاریخی و اجتماعی واجد دانایی باشم، همچنین می‌دانم که آنچه می‌دانم نمی‌تواند جدای از پیوستگی تاریخی باشد... تعلیم و تربیت پاسخ محور کمکی به [پرورش] حس کنجکاوی نمی‌کند چرا که گرفتار یک فرایند شناخت محور می‌شود. (فریره، ۱۹۹۷، ص ۳۱)

Paulo Freire (1921-1997)

### مروری بر زندگی شخصی و علمی

پائولو فریره یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین چهره‌های تعلیم و تربیت در دوران معاصر است. وی در ۱۹ سپتامبر ۱۹۲۱ در رسیفه<sup>۳</sup> در شمال شرقی برزیل متولد شد. در سطح بین‌المللی بیشتر به واسطه فعالیت‌ها و برنامه‌هایی که برای سوادآموزی بزرگسالان<sup>۴</sup> انجام داده شهرت یافته است (اپل و دیگران، ۲۰۰۱، ص ۱۲۸) و در ۲ می سال ۱۹۹۷ در شهر سائوپائولو درگذشت. کسانی چون کارنوی (۲۰۰۴) و الیاس (۱۹۹۴) او را مهم‌ترین پیشگام تربیتی نیمه دوم قرن بیستم می‌دانند. به نظر دانیل شوگرنسکی<sup>۵</sup> (۲۰۱۱) حتی اگر عباراتی مانند این کمی اغراق‌آمیز به نظر برسد اما تردیدی نمی‌توان داشت دست‌کم در عرصه تربیت انتقادی و عمومی مهم‌ترین چهره‌ای است که می‌توان نام برد.

در دوره‌ای که در مناطق فقیر شمال شرقی برزیل با کارگران و دهقانان معاشرت داشت نطفه اولیه اندیشه سواد و ضرورت آن برای این طبقه محروم در او شکل گرفت. از سوی وزارت آموزش و پرورش برزیل از او خواسته شد که برنامه سواد ملی را سازمان‌دهی کند، علی‌رغم موفقیت‌هایی که کسب کرد در دوره دیکتاتوری نظامی زمانه خودش در سال ۱۹۶۴ این برنامه متوقف شد، به اقدام علیه امنیت ملی محکوم و به شیلی تبعید شد. وی برنامه توسعه سوادآموزی را در کشورهایی چون آنگولا، موزامبیک، گینه بیسائو، نیکاراگوئه، شیلی و دیگر کشورها پی‌گیری کرد و مشاور یونسکو و شورای دپارتمان تعلیم و تربیت جهانی کلیساها در ژنو شد. در سال ۱۹۸۶ برنده جایزه یونسکو در زمینه آموزش صلح شد.

فریره طیف متنوع و کثیری از آثار منتشر شده اعم از کتاب، مقاله، مصاحبه، گفتگو، نامه و غیره دارد. اما به این معنی نیست که این آثار از تغییر یا حتی تناقض کاملاً به دور است. فریره به‌عنوان یک اندیشمند که همواره اندیشه‌های خود را پالایش می‌کرد به اندیشه‌های جدیدی که مدعاهای وی را به چالش بکشد ذهن گشوده‌ای داشت.

1. Paulo Freire  
ramazanbarkhordari@gmail.com

3. Recife

4. Adult Education

5. Daniel Schugurensky

۲. استادیار دانشگاه خوارزمی

در سال ۱۹۵۹ از رساله دکتری خود در دانشگاه رسیفه دفاع کرد و به عنوان استاد تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت در دانشگاه پرنامبوکو<sup>۱</sup> منصوب شد. عنوان رساله وی *تعلیم و تربیت و اوضاع فعلی برزیل*<sup>۲</sup> بود که شرحی در مورد سکوت و مقاومت در تعلیم و تربیت پسا استعماری برزیل بود. نشر رساله دکتری اش اولین تجربه نشر وی بود که خود عهده‌دار آن بود. بر اساس تجربیاتی که در مرکز خدمات اجتماعی صنعتی<sup>۳</sup> داشت (SESI) به اندیشه‌های جان دیویی ارجاعاتی داشت. اندیشه‌های دیویی توسط انیسو تکسیرا<sup>۴</sup> نویسنده و روشنفکری که در کالج معلمان کلمبیا در سال‌های ۱۹۲۸ تا ۲۹ با جان دیویی و برخی از شاگردان وی از جمله ویلیام کیل پاتریک<sup>۵</sup>، هارولد راگ<sup>۶</sup> و جرج کاونتز<sup>۷</sup> در ارتباط بود معرفی شده بود. تکسیرا خود با ترجمه کتاب *دموکراسی و تعلیم و تربیت*<sup>۸</sup> در سال ۱۹۳۶ اندیشه‌های دیویی را به آن نسل از برزیلی‌ها معرفی کرد. (گریلو، ۱۹۹۷ و گادوتی ۲۰۰۱ به نقل از شورنسکی ۲۰۱۱) در همین دوره است که با مربی روسی آنتوان ماکارنکو<sup>۹</sup> به‌ویژه بحث‌هایش در مورد مرجعیت، اطاعت و آزادی آشنا شد (پیشین، ص ۱۹). در خلال سال‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۶۰ است که حیات سیاسی، اجتماعی و فکری اش کم کم جوانه می‌زند. بسیاری از اندیشه‌های وی متأثر از فیلسوفانی چون کارل مانهایم<sup>۱۰</sup>، کارل یاسپرس<sup>۱۱</sup>، گونار میردال<sup>۱۲</sup> و گابریل مارسل<sup>۱۳</sup> است.

### شرح و تفسیر اندیشه و افکار

اگرچه فریره بیش از یک‌صد کتاب و مقاله و مصاحبه و غیره دارد اما غالباً به‌واسطه کتاب *آموزش سرکوب شدگان*<sup>۱۴</sup> شناخته شده است، به طوری که در روی جلد بعضی از کتاب‌هایی که بعد از این نوشته است از سوی ناشران قید می‌شد نویسنده کتاب آموزش ستمدیدگان (به‌عنوان مثال روی جلد *آموزش قلب*<sup>۱۵</sup>) که تا زمان تجدید چاپ سی‌ام در سال ۲۰۰۵ (نشر نخست سال ۱۹۷۰ بود) از این کتاب حدود هفت‌صد و پنجاه‌هزار نسخه در سرتاسر جهان به فروش رفت. در هر صورت مضمون‌های مهم این کتاب چهارفصلی عبارت است از سرکوبگری<sup>۱۶</sup>، سرکوبگر<sup>۱۷</sup>، سرکوب شده<sup>۱۸</sup>، تعلیم و تربیت بانک مانند<sup>۱۹</sup>، گفتگو و پاد گفتگو<sup>۲۰</sup>. در سرتاسر آثارش فریره تلاش در بسط و گسترش چنین مضمون‌هایی می‌پردازد. در واقع همانگونه که فریره خود در

1. Pernambuco
  2. *Educação E Atualidade Brasileira [Education And Present-Day Brazil]*
  3. *Social Service Of Industry*
  4. Anisio Teixeira
  5. William Kilpatrick
  6. Harold Rugg
  7. George Count
  8. *Democracy And Education*
  9. Anton Makarenko
  10. Karl Mannheim
  11. Karl Jaspers
  12. Gunnar Myrdal
  13. Gabriel Marcel
  14. *Pedagogy Of Oppressed*
- (این کتاب به فارسی توسط احمد بیرشک و نیز دکتر علی شریعتمداری با عنوان *آموزش ستمدیدگان* ترجمه شده است). ترجیح می‌دهم از معادل سرکوب شدگان برای فعل متعدی *Oppressed* استفاده کنم؛ با این استدلال که ستم عمدتاً نمودهای بیرونی مشخص دارد، اما سرکوب نمودهای آشکار و نیز پنهانی دارد. در معنای تحت الفظی سرکوب فعل کوبیدن ناظر بر سر است نه عضو دیگر و سر نماد آگاهی است، آنچه از اندیشه فریره مستفاد می‌شود سرکوب ناظر به آگاهی یافتن طبقه به‌ویژه کارگر از وضع طبقاتی خود است.
15. *Pedagogy of Heart*
  16. *Oppression*
  17. *Oppressors*
  18. *Oppressed*
  19. *Banking Education*
  20. *Antidialogics*

مقدمه این کتاب می‌نویسد این کتاب حاصل مشاهداتش از شش سال تجربه تبعید سیاسی است که به‌نوعی فعالیت‌های تربیتی که پیش‌تر در برزیل داشت را غنا می‌بخشد (فریره، ۱۹۷۰).

توجه به انسانی شدن<sup>۱</sup> (یا انسانی بودن) به نظر فریره ضرورتاً ما را به‌سوی بازشناسی انسان زدایی کردن<sup>۲</sup> (یا انسان زدایی شدن) نه‌تنها از منظر وجود شناسی بلکه از منظر تاریخی نیز می‌کند. از آنجا که وضعیت سرکوب نوعی نبود کمال است دیر یا زود به واسطه آگاهی‌ای که ایجاد می‌شود کسانی که سرکوب شده‌اند تلاش برای تغییر وضع موجود (سرکوبگری) می‌کنند. نکته مهمی که فریره با الهام از اندیشه‌های مارکس بیان می‌کند این است که "حتی با انقلاب که نوعی انتقال وضعیت سرکوب به سمت رها شدن است، بسیاری در مقابل این وضع جدید قرار می‌گیرند بسیاری از انقلابیون که مستقیم یا غیرمستقیم درگیر انقلاب بوده‌اند - به سبب شرطی شدن با اسطوره‌های قدیمی‌تر، و یا آنکه هنوز سایه سرکوبگران پیشین بر سر آن‌ها سنگینی می‌کند- تمایل دارند که انقلاب را یک نوع دارایی شخصی تلقی کنند" (فریره، پیشین، ص ۴۶). تربیت رهایی‌بخش<sup>۳</sup> در درجه اول باید به مسئله آگاهی سرکوب شده و آگاهی سرکوبگران بپردازد. سرکوبگران نه می‌توانند دیگران را رهایی بخشند و نه خود رهایی می‌یابند. نکته مهم برای سرکوب شدگان این است که دریابند که همزمان که تلاش برای انسانی کردن اوضاع دارند مسئولیت کامل تلاش خود را نیز بپذیرند. چنین تلاشی تنها تلاش برای رهایی از گرسنگی و دست یافتن به آزادی نیست بلکه عبارت از آفریدن وضعیت جدید نیز هست. رهبری انقلابی رهبری مبتنی بر عمل مشارکتی است.

مفهوم مهمی که فریره از آن سخن می‌گوید آموزش و پرورش بانک مانند است که رابطه سلطه‌گری و سلطه‌پذیری را بازتولید می‌کند و یکی از موانع مهم آگاه شدن است. منظور از آموزش و پرورش بانک مانند آموزش و پرورش است که در آن دانش‌آموزان و معلمان نقشی چون سپرده و سپرده‌گذار دارند، به‌جای اینکه ارتباط<sup>۴</sup> برقرار باشد بیشتر به حافظه سپردن و تکرار کردن محور قرار می‌گیرد. به نظر فریره دانش در این وضعیت در بهترین حالت یک نظام گمراه‌کننده<sup>۵</sup> است. چنین نظامی بر بنیاد نگرش‌های ذیل بازتاب جامعه سرکوبگر است:

(الف) معلم تدریس می‌کند و دانش‌آموز می‌آموزد.

(ب) معلم همه چیز می‌داند و دانش‌آموز هیچ نمی‌داند.

(ج) معلم می‌اندیشد و دانش‌آموز درباره آن [نه خود چیزی] می‌اندیشد.

(د) معلم سخن می‌گوید و دانش‌آموز گوش می‌دهد.

(ه) معلم انضباط می‌بخشد و دانش‌آموز انضباط می‌پذیرد.

(و) معلم انتخاب می‌کند و بر انتخابش اصرار دارد و دانش‌آموز تابع انتخاب معلم است.

(ز) معلم محتوای برنامه را انتخاب می‌کند و دانش‌آموز با آن سازگار می‌شود.

(ح) معلم با مرجعیت حرف‌هایش مرجعیت دانش را مغشوش می‌کند و در مقابل آزادی دانش‌آموز قرار می‌گیرد.

(ط) معلم سوژه [عامل اندیشنده] فرایند یادگیری است و دانش‌آموز تنها ابژه (شی) یادگیری است. (فریره، پیشین، ص ۷۳)

1. Humanization
2. Dehumanization
3. Emancipatory Education
4. Communication
5. Misguided System

انفکاک دانش آموز از واقعیت و جهان واقعی ویژگی مهمی است که در فرایندهای آموزش و پرورش بانک مانند روی می‌دهد. فریره برای محکم کردن رویکرد رهایی بخشی به آموزش سرکوب شدگان از کتاب ادموند هوسرل<sup>۱</sup> تحت عنوان آیدیا- درآمدی بر پدیدارشناسی محض<sup>۲</sup> به‌مثابه پشتوانه‌ای فلسفی نیز بهره می‌گیرد و بدان ارجاع می‌دهد. این مضمون از کتاب هوسرل را در بر می‌گیرد که: ادراک فی‌نفسه به‌مثابه یک آگاهی آشکار و یک تجربه در یک پیش‌زمینه روی می‌دهد به‌عنوان مثال کاغذی که ادراک می‌شود با اشیاء دیگری چون کتابی که کاغذ بر روی آن قرار گرفته، مداد، جوهر و غیره همبسته است و در " حوزه شهود" روی می‌دهد، بنابراین ادراک به‌عنوان یک امر منفرد و مجزای از اشیاء دیگر روی نمی‌دهد... آگاهی به هر چیزی حاصل هم‌ادراکی<sup>۳</sup> پیش‌زمینه عینی است" (هوسرل ۱۹۶۹ صص ۱۰۶-۱۰۵، به نقل از فریره ۱۹۷۹ ص ۸۳) آگاهی در اندیشه و تعلیم و تربیت انتقادی مورد نظرش معنای دوگانه‌ای دارد و با توجه به تأکیدش به تعلیم و تربیت رهایی بخش هم‌معنای مورد نظر مارکس را دارد و هم با توجه به اهمیت نقش خودآفرینی و آزادی معنای فردی اگزیستانسیالیستی را دارد. به تعبیر مک لارن نوعی پروژه مارکسیسم انسان باورانه<sup>۴</sup> را به‌پیش می‌برد (مک لارن، ۱۹۹۳).

اگر دو فصل اول کتاب آموزش سرکوب شدگان را توصیفی از وضع موجود جامعه مورد نظر فریره بدانیم، دو فصل بعدی کتاب در واقع به پیشنهادی برای رهایی از چنین وضعی است. وی در فصل سوم کتابش به موضوع مهم گفتگو به‌مثابه یک پدیده انسانی اشاره می‌کند. در هر گفتگویی ما با واژگان سروکار داریم اما واژه به نظر فریره چیزی بیش از یک ابزار است که گفتگو را ممکن می‌کند. بر این اساس ما در پی عناصر تأسیسی در زبان نیز هستیم. در واژه ما دو مؤلفه مهم را می‌یابیم: تأمل<sup>۵</sup> و عمل<sup>۶</sup>. در چنین تعامل ریشه‌ای است که اگر یکی از این عوامل قربانی شود آن دیگری آسیب می‌بیند. هیچ واژه حقیقی‌ای وجود ندارد که در عین حال پراکسیس (عمل) هم نباشد؛ بنابراین صورت‌بندی وی عبارت است: گفتگو عملاً عمل یا کاری است که حاصل دو عامل عمل و تأمل است. با نادیده گرفتن یا به تعبیر خود وی قربانی کرد عمل نوعی لغافی<sup>۷</sup> عاید می‌شود و با نادیده گرفتن یا قربانی کردن تأمل نوعی عمل‌گرایی<sup>۸</sup> نتیجه می‌شود.

در واقع ماحصل بحث وی در مورد ضرورت گفتگو را می‌توان این‌گونه خلاصه کرد که بدون گفتگو ارتباطی صورت نمی‌گیرد و بدون پدیدآمدن ارتباط تعلیم و تربیت حقیقی و انسانی شده‌ای به وجود نمی‌آید. دانشی هم با این فرایند به وجود می‌آید دانش حقیقی است چرا که حاصل عمل و تأمل است. از آنجا که در صورتی تنها در گفتگوی انتقادی است که دانش حقیقی برساخته می‌شود فریره شیوه خاصی را برای انتقادی شدن پیشنهاد می‌کند که از آن تحت عنوان پژوهش مضمونی<sup>۹</sup> یاد می‌کند. به نظر می‌رسد در این روش امر انضمامی<sup>۱۰</sup> به امر انتزاعی<sup>۱۱</sup> تبدیل نمی‌شود (که حاکی از خستی‌سازی ماهیت دیالکتیکی آن باشد) بلکه در نظر داشتن هر دو مؤلفه به‌مثابه پدیده ایست که به‌صورت دیالکتیکی روابط درونی‌ای در عمل

1. Edmund Husserl

2. Ideas—General Introduction To Pure Phenomenology

3. Co-Perceived

4. Humanistic Marxism

5. Reflection

6. Action

7. Verbalism

8. Activism

9. Thematic Investigation

10. Concrete

11. Abstract

تأمل دارند است. در این جنبش دیالکتیکی، تفکر به طور کامل در تحلیل یک موقعیت انضمامی وضعیت رمزگذاری<sup>۱</sup> شده نمود می‌یابد. رمزگشایی آن نیازمند حرکت از امر انتزاعی به امر انضمامی است به عبارت دیگر حرکت از جزء به کل و بازگشت به اجزاء است. این گسست در فرایند رمزگشایی مطابق با مرحله‌ای است که توصیف موقعیت نامیده می‌شود. در همه مراحل رمزگشایی افراد نگاهی که به جهان خارج را دارند صورتی بیرونی می‌دهند، یک مضمون می‌یابند و با جهان رودرو می‌شوند جهانی که ممکن است به تقدیر گرایانه، ایستا یا پویا مضمون‌سازی شود. ارزیابی نشست‌ها مرحله دوم از رمزگشایی رمزهای واحد زنده است، یعنی همچنان که هر فرد مقوله‌ای را که رمزگشایی می‌کند، ادراک یا احساس خاصی از رویداد یا موقعیت دارد که اظهار آن‌ها رمزگشایی‌های دیگران در همان مقوله را به چالش می‌کشد، چنین تعارض‌ها موقعیت‌های محدود را ایجاد می‌کند، دربردارنده مضامینی است و بر تکالیفی دلالت می‌کند.

فریره در مورد شیوه‌ای که برای آگاهی بخشی و سوادآموزی انتقادی عرضه کرده بود همواره نگران بود که مبادا این اندیشه او به یک روش ساده و دستورالعمل فرو کاسته شود و جنبه انتقادی آن مغفول واقع شود. (اپل و دیگران، ۲۰۰۱) به همین سبب تأکید می‌کند که پژوهش مضمونی عبارت است از پژوهشی تفکر مدار، تفکری که تنها در میان مردم به صورت مشارکتی در مسیر جستجوی واقعیت روی می‌دهد.

#### دامنه تأثیر افکار و اندیشه‌های فریره

دامنه تأثیراتی که اندیشه‌های فریره داشته است در تعلیم و تربیت معاصر گسترده بوده است چهره‌ی معاصر چون هنری ژیرو (۱۹۹۴، ۲۰۱۰) وی را بنیان‌گذار تربیت انتقادی می‌داند، پیتر مک‌لارن (۱۹۸۹، ۲۰۰۰) وی را نخستین فیلسوفی می‌داند که باب تربیت انتقادی را گشود، گیل هرم (۲۰۰۲) او را مؤسس تربیت انتقادی می‌داند و مایکل اپل<sup>۲</sup> وی را مهم‌ترین تأثیرگذارترین نویسنده در عرصه نظر و عمل نظریه انتقادی در حوزه تعلیم و تربیت در قرن بیستم می‌داند (اپل و دیگران، ۲۰۰۱). نویسندگانی که از آن‌ها یاد شد خود به شیوه‌های مختلف تلاش داشته‌اند قلمرو تعلیم و تربیت انتقادی را گسترش دهند و در آثار خود ارجاعات مکرری به آثار و اندیشه‌های فریره دارند و فریره خود حتی بر برخی از آثار آن‌ها مقدمه نوشته است.

#### منابع

- Apple, Michael.W & others (2001). *Modern Thinkers on Education (from Piaget to the present)*, joy A. Palmer (Ed), pp ۱۲۸-۱۳۲, London. routledge.
- Friere, Paulo (1973). *Pedagogy of the Oppressed*. Trans. by Myra Bergman Ramos. Rev. Ed. New York: Continuum.
- Friere, Paulo (1997). *PEDAGOGY OF THE HEART*; Translated by Donalda Macedo and Alexandre Oliveira, the Continuum Publishing Company
- Ira, Shor & Freire, Paulo (1987). *A Pedagogy for Liberation: Dialogues on Transforming Education*. MA: Bergin and Garvey.
- Leonard, Pete r (1993). *Paulo Freire: A Critical Encounter*. London: Routledge.
- Schugurensky, Daniel (2011). *Paulo Freire*, Continuum International Publishing Group, Continuum Library of Educational thought.

1. Coded  
2. M. Apple

*Freire, Paulo (1985). The Politics of Education: Culture, Power and Liberation. Trans. Donaldo Macedo. South Hadley: Bergin and Garvey.*

*Freire, Paulo (1993). Education for Critical Consciousness. New York: Continuum,*

*Freire, Paulo (1993). Pedagogy of the City. Trans. Donaldo Macedo. New York: Continuum.*

*Freire, Paulo (1995) Pedagogy of Hope: Reviving Pedagogy of the Oppressed. Trans. Robert R. Barr. New York: Continuum.*

*Freire, Paulo (1995). Letters to Christina: Reflections on My Life and Work. Trans. Donaldo Macedo. New York: Routledge*

*Freire, Paulo (1997). Pedagogy of the Heart. New York: Continuum.*

*Freire, Paulo (1978). Pedagogy in Process: The Letters to Guinea-Bissau. New York: Seabury Press.*

*Horton, Myles & Freire, Paulo (1990). We make the Road by Walking: Conversations on Education and Social Change. Philadelphia: Temple University Press.*